

Зарубіна А.В.

ЛІСОВІ РЕСУРСИ В ЕКОМЕРЕЖІ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вступ. Формування природи Кіровоградської області як в минулий, так і в теперішній час відбувається в активній взаємодії природних процесів і антропогенної діяльності. Кліматичні особливості, рослинний покрив, видове різноманіття тваринного світу, рівнинність території, родючість ґрунтів, вигідне транспортно-географічне розташування сприяли досить активному освоєнню території області. На сьогоднішній день територія Кіровоградської області одна з найбільш освоєних у сільськогосподарському і промислового відношеннях. Поєднання промислового забруднення з сільськогосподарськими проблемами потребує особливого комплексного підходу до вирішення питання оптимізації та стійкості природного середовища.

Концепція формування екомережі на сьогоднішній день є інтегральною в організації збереження біологічного і ландшафтного різноманіття і на європейському рівні вже набула певного розвитку [8].

Вихідні передумови. Розробка названої стратегії ґрунтується на достатньо детальних теоретичних і методичних дослідженнях (Jongman, 1996, Шаффер, 1989, Lammers, 1996, М.Ф.Реймерс, 1994 та інші). Найбільш раціональним і ефективним визнано правило „м'якого” керування природою, яке побудоване на основі природних ланцюгових реакцій, в тому числі процесів відновлення ресурсів, встановлення регуляційної і стабілізуючої функції ландшафту, підвищення природного потенціалу території. Найкраще дана методика має реалізуватися через розробку і формування національної екомережі. Елементами її територіальної організації виступають природні ядра, екологічні коридори та буферні зони.

Основою для розбудови екомережі має стати існуючий каркас природно-заповідних об'єктів регіону, в якості ресурсів для її побудови важливе значення мають лісові геокомплекси, до яких, разом із збереженими ландшафтними утвореннями, треба відносити також комплекси штучних лісонасаджень та мережу лісосмуг.

Завданням цієї статті є аналіз лісових ресурсів території Кіровоградської області, можливість їх використання при проектуванні регіональної екомережі, виявлення шляхів оптимізації лісистості території.

Результати досліджень. Кіровоградщина має обмежені лісові ресурси. Фактична лісистість становить 6,2% при її оптимальному значенні 11%. Значні плакорні лісові масиви знаходяться у північній та північно-східній частинах області, південніше поширені невеликі за площею байрачні ліси.

Лісова рослинність представлена переважно типовими для лісостепової частини Придніпровської височини широколистяними лісами. Фрагменти сосново-дубових лісів трапляються на борових терасах річок Дніпра та Тясмину.

Історичні свідчення доводять, що в першому тисячолітті ліси вкривали майже всю територію України [2, 6]. Лише в сухому степу вони займали знижені місця, байраки та заплави річок, доходячи вздовж них до моря [6]. Перехідна, відносно вузька смуга між лісом і степом тоді знаходилась у межах сучасного різотравно-ковилового степу. Основна зміна природи цього регіону спричинена багатомілітнвою дією кочівників, скотарів та різних завойовників. Останні включно до кінця 17 століття робили набіги на Україну та її сусідів, постійно проходячи спустошливими ордами так званими „битими” шляхами (Чорний, Кучманський, Муравський). В подальшому цими ж місцями проходили торгові шляхи, вздовж яких селились люди і тривало знищення лісів. Внаслідок збезлісіння мали місце зміни рослинності і ґрунтів, зникнення багатьох водостоків та малих річок, збільшення сухості клімату регіону та його остепення.

На території теперішньої Кіровоградської області в XVIII столітті розпочалось інтенсивне знищення лісових масивів, що пов'язано з масовим використанням деревини у виробництві, а також розширенням орних земель. Особливо викорчувувались байрачні ліси [3].

Для збереження лісових масивів місцевими управами приймається ряд природоохоронних розпоряджень. Зокрема міський голова Єлисаветграду кінця XIX століття О.М. Пашутін в одному з таких розпоряджень зазначає: „В числе мер принятых в 1772 году для сбережения лесов было запрещено носить лапти” [7]. Управитель Нової Сербії О.П. Мельгунов видав указ „О принятии решительных мер, чтобы не рубили леса в гусарских дачах”. Саме в той час військовими були зроблені посадки кількох десятків лісу, які нині відомі як Гурівське, Рейментарівське та Гусарське урочища. В XIX столітті виникають Чорноліське, Єлисаветградське та Олександрійське лісництва. Степове лісорозведення та початок охорони ґрунтів пов'язане з роботою у 1881 році на даній території експедиції „Вольного экономического общества”, яку очолював В.В. Докучаєв. Чотири ґрунтозахисні дубово-ясеневі лісосмуги поблизу с. Оникієво загальною площею 435 000 м² нині являють собою ботанічну пам'ятку природи.

У XVIII – XIX століттях в регіоні створюється ряд паркових масивів, які в подальшому набули офіційного статусу об'єктів ПЗФ. Саме тоді закладені „Міський сад” у м. Єлисаветграді (середина XVIII століття), „Онуфрієвський парк” у м. Онуфріївка (середина XIX століття), дендропарк „Веселі Боковеньки” в с. Іванівці (1893 р.).

Проте деградаційні процеси в регіоні поширювались і надалі. Значно активізувалась вирубка лісів під час другої Світової війни, на той час лісистість області зменшилась на 3%. Це сприяло активізації несприятливих фізико-географічних процесів, зокрема ерозії та пилових бур. Як наслідок – потужна посуха, неврожай, голод. Тому наприкінці 40-х – 50-ті роки створюються лісозахисні станції, які проводять лісовідновлення на площі 15 тис. га переважно у вигляді лісосмуг [1]. Проте у 60-х роках проводиться чергове розширення орних земель, що активізувало пилові бурі з їх негативними наслідками.

В північно-східній частині Кіровоградської області розташовані 2 великі лісові масиви. Ще 200 років тому вони являли собою суцільний масив, найбільше скорочення площ відбулося внаслідок вирубування у другій половині 19 ст.

Чорноліський лісовий масив – 7,4 тис. га. Богданівське і Знам'янське лісництва. У деревостанах пере-

важає дуб, іноді співдомінують липа, ясен, граб. Переважний вік – 30-90 років, висока зімкнутість, підлісок розвинений слабо. У місцях, де зімкнутість деревостанів нижча, розвиваються клен татарський, ліщина, кизил, у травостой домінує зірочник ланцетолістий, у зниженнях – яглиця, на вищих місцях – осока волосиста. Зростають види, занесені до Червоної книги – в'язіль стрункий; у балці – бруслина карликова, егоніхон пурпурово-голубий. Серед тварин мешкають орел-карлик, канюк степовий, голуб-синяк, занесені до Червоної книги України борсук, горностай, можливо пугач, занесені до Європейського червоного списку нічниця ставкова, нічниця вусата, вовк. Більше половини входить території до Чорноліського заказника загальнодержавного значення, проти режим заказника дозволяє суцільні рубки, а також сфагнове болото 2 га – пам'ятка природи загальнодержавного значення. У ботанічному і зоологічному аспектах цей масив вивчений краще, ніж Дмитрівсько-Чутівський.

Дмитрівсько-Чутівський лісовий масив має більш почленований рельєф. Вкритий реліктовими дубовими кизилолими лісами. На межі поширення субсередземноморські види – горобейник пурпурово-голубий, аконіт шерстистовустиий, шоломниця висока, живокіст Бессера, гордовина, осока парвська. Природно-заповідні об'єкти відсутні. З 1970 р. тут пропонувалося створити заповідник, пізніше національний природний парк [7]. Дані лісові масиви мають високу наукову цінність. В Придніпров'ї, яке є центральним стрижнем території України, національних парків немає. Одним з перших об'єктів, який в повній мірі відповідав би поняттю „національний парк”, міг би стати парк на території Чорноліського та Дмитрівсько-Чутівського масивів.

В межах Кіровоградщини велике поширення мають геокомплекси лісосмуг на різних відмінах чорноземних ґрунтів і домінуванням у деревинному складі робінії псевдоакації, гледичії триколючкової, дуба звичайного. Дані геокомплекси підпадають під дію зовнішніх чинників трансформації, насамперед антропогенні впливи, що проявляються внаслідок вирубування лісосмуг місцевим населенням з метою опалення, нерационального природокористування (неконтрольовані пали поживних угідь, з якими гинуть лісосмуги), а також – стихійні природні явища (буреломи, пилові бурі, що до верховіть занесли лісонасадження дрібноземом, перетворюючи лісосмуги на земляні дамби). Цим усім зумовлена загальна фрагментованість мережі лісосмуг, а подекуди і суцільне їх знищення, що ускладнює виконання лісосмугами своїх екокоридорних функцій як однієї зі структуроформуючих складових регіональної екомережі.

Широколистяні ліси регіону відзначаються високим ценотичним та флористичним різноманіттям. Найбільш цінні лісові угруповання охороняються в складі 29 об'єктів і територій природно-заповідного фонду Кіровоградщини, з них 5 мають загальнодержавне значення: ландшафтні заказники – „Чорноліський”, „Когутівка”, „Миколаївський”, лісовий заказник „Велика Стінка”, орнітологічний заказник „Редьчине”. Місцевий статус мають лісові урочища: „Коробчино”, „Балка Бонче”, „Окіп”, „Луки”, „Ліс Охотовича”, „Гурівський”, „Новомихайлівський”, „Чагар”, „Георгієвський гай” та інші. З метою охорони унікальних реліктових дубових масивів необхідне заповідання масивів Дмитрівського лісництва.

В проектуванні екомережі Кіровоградської області в межах Південного Правобережного Лісостепу пропонується виділити Тясминсько-Інгулецьке природне ядро. В його межах утворюють суцільну смугу плакорні широколистяні масиви – Чорний ліс, Чутівський, Нерубайський та інші (Рис. 1). Ядро складатимуть проєктовані природні національні парки „Чорнолісько-Дмитрівський”, „Холодний яр” та 36 існуючих природно-заповідних територій загальнодержавного і місцевого рівня. Зазначене природне ядро сполучатиметься з Раствацько-Росько-Тясминським міжрегіональним та Інгулецьким регіональним екокоридорами [7].

Діяльність людини внесла істотні корективи у сучасний стан поширення лісової рослинності. Тому заліснення є одним з головних шляхів ренатуризації освоєних людиною територій з метою залучення їх до складу національної екомережі. Заліснення може відбуватися пасивно, природним шляхом і активно, шляхом створення лісових культур. Природний розвиток лісу добре відбувається, коли ділянка, на якій відбувається заліснення знаходиться близько від незачеплених діяльністю людини лісових масивів.

У наш час спостерігається подальший розвиток ерозійних процесів і зараз майже половина площі ріллі в тій чи іншій мірі еродована. В області налічується 864,4 тис. га еродованих орних земель, розораність території досягає 75,4%, а заліснено її лише 7,3% (табл. 1). Вилучення еродованих та деградованих земель з активного сільськогосподарського використання з подальшим залісненням і переведенням у категорію заповідних на перспективу дозволить збільшити відсоток заповідності до 2 - 3% і вийти на науково обґрунтований рівень [5].

Висновки. Кіровоградська область має обмежені лісові ресурси, які протягом історичного часу зазнавали значного антропогенного пресингу. На сьогоднішній день лісові геокомплекси охороняються в різноманітних природно-заповідних територіях і складають каркас для проєктованої регіональної екомережі.

Для оптимізації лісистості території області слід провести наступні заходи:

1. заліснити водозбірні басейни і долини річок, узбережжя водойм;
2. провести додаткове розмежування сільськогосподарських полів лісозахисними смугами;
3. збільшити ширину існуючих лісосмуг, ввести чагарниковий підлісок (з метою формування в майбутньому екокоридорів);
4. максимально використовувати яружно-балкові системи, відпрацьовані кар'єри, збільшити лісопаркові території;
5. заліснення деградованих сільськогосподарських угідь.

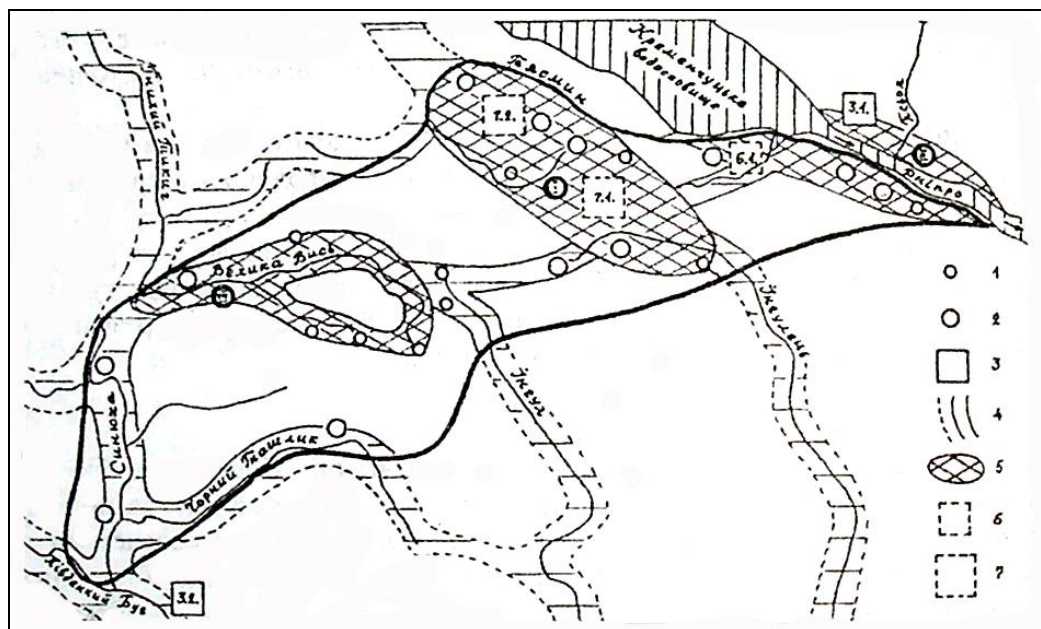

Рис. 1 Проектована екомережа лісостепової частини Кіровоградської області.

Умовні позначення: 1 – заказники місцевого значення; 2 – заказники загальнодержавного значення; 3 – регіональні ландшафтні парки (3.1 „Кременчуцькі плавні”, 3.2 „Гранітно-Степове Побужжя”); 4 – екокоридори; 5 – природні ядра (I – „Тясминсько-Інгулецьке”, II – „Придніпровське”, III – „Великовисківське”); 6 – проєктовані регіональні ландшафтні парки (6.1 „Світловодський”); 7 – проєктовані національні природні парки (7.1 – „Чорнолісько-Дмитрівський”, 7.2 – „Холодний яр”)

Таблиця 1. Земельні угіддя – складові природних ландшафтів Кіровоградській області

Назва угіддя	Площа угіддя	
	Гектарів	у % до загальної площі області
Сіножаті	24033	0,97
Пасовища	220548	8,97
Ліси та інші лісовкриті площі, всього; у тому числі	179761	7,31
Ліси	158638	5,49
Лісосмуги	28759	1,16
Захисні лісонасадження	12846	0,52
Чагарники	9421	0,39
Деградовані землі	69700	2,83
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	12759	0,52
Води	75624	3,07
Відкриті заболочені землі	10490	0,42
Всього	592915	24,П,

Джерела та література

1. Андрієнко Т.Л., Терещенко П.С., Клецов М.Л. та ін. Заповідні куточки Кіровоградської землі. – К.: Арктур, 1999. – 240 с.
2. Боплан, Гійом Левассер де. Опис України / Гійом Левассер де Боплан. Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / П.Меріме / Пер. з фр., приміт. та передм. Я.І. Кравця. – Львів: Камінь, 1990. – 301 с.
3. Гавриленко Е.П. Ландшафтно-екологічне обґрунтування територіальних схем і проєктів природопольовання. Монографія. – К.: Фітосоціоцентр, 2003. – 188 с.
4. Горбенко А. Деякі аспекти формування екологічної мережі (на прикладі Кіровоградської області) // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2004. – Вип. 46, Т.2. – 254 с.
5. Зарубіна А.В., Гелевера О.Ф. Аналіз земельних ресурсів Кіровоградської області в контексті формування та розвитку екомережі регіону // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ Обрії, 2005. – Вип.48. – С.193-198.
6. Коломієць В.В. Реконструкція ландшафтно-кліматичних умов степової та лісостепової зон Східно-Європейської рівнини в голоцені на підставі кореляції регіональних та глобальних схем // Український географічний журнал. – 1995. – №3. – С. 10–13.
7. Мирза-Сіденко В.М. Флора і рослинність Добровеличківсько-Олександрівського геоботанічного округу та їх нозологічне значення. – Автореф. дис. ... канд. біол. наук: 03.00.05 / І-т ботаніки НАН України. – К., 2003. – 20 с.
8. Розбудова екомережі України / Науковий редактор академік НАН України Ю.Р. Шеляг-Сосонко. – К., 1999. – 127 с.